

Opkomst en ontwikkeling der landbouwcoöperatie

Bron: OO 1930 nr. 18

door Dr. R. KUPERUS.

DI. I

Hebben wij in onze vorige lezing meer een algemeen beeld gegeven van de coöperatie in haar verschillende vormen en getracht te schetsen welke plaats zij inneemt in onze economische samenleving, heden zullen wij ons meer bezig houden met een onderdeel, n.l. de coöperatie in de landbouw en wel de landbouwcoöperatie in haar opkomst en ontwikkeling.

Voorals voor ons, jongeren, is kennis van de opkomst der landbouwcoöperatie van belang, omdat zij ons leert waarom coöperatie nodig en noodzakelijk was en is. Zo ooit, dan wordt hier bewaarheid dat het heden in het verleden ligt opgesloten. Het is o.a. vandaag onze taak, dat het daarin niet „verborgen" blijft. Wie thans zonder kennis der historie de particuliere ondernemingen op hetzelfde terrein ziet werken als de coöperatieve en in veel gevallen ongeveer gelijke bedrijfsresultaten constateert, kan de bestaansgrond der coöperatie gemakkelijk ontgaan. Wie echter weet, welke motieven ten grondslag liggen aan de oprichting der meeste coöperatieve verenigingen zal haar doel nimmer meer uit het oog verliezen, ook wanneer dit in de dagelijkse gang van zaken minder duidelijk naar voren treedt.

Hoe waren de economische toestanden op landbouwgebied in de tweede helft der 19e eeuw, toen de coöperatie allerwegen opkwam? Prof. Blink vertelt daarover in zijn „Geschiedenis van den Boerenstand" o.a. het volgende, dat vooral ook van betekenis is in verband met de moeilijkheden, die momenteel hier en daar in het landbouw- en veeteeltbedrijf worden onder-
vonden.

„De halve eeuw der landbouwgeschiedenis, die op 1850 volgt, kan in twee scherp gescheiden tijdperken onderscheiden worden. Het eerste tijdperk, dat ongeveer duurt tot 1877, kenmerkt zich door voortdurende stijging van schier alle landbouwproducten in Nederland. De vraag naar onze producten van landbouw en veeteelt in het buitenland, bovenal in Engeland en later ook in Duitschland, was hiervan de oorzaak. Een groote toeneming van materiële welvaart had dit tengevolge voor den boerenstand. De gevolgen van deze economische omstandigheden bleven niet achterwege. In de beste landbouwgewesten werden de boeren slapende rijk en ontstond er een buitengewone zucht naar weelde en genot. Prachtige kleeding en woning, mooie rijtuigen, rijden en uitgaan vormden te veel het hoofddoel van het leven. De energie verminderde, er ontstond verslapping, aan de cultuur en de bewerking der producten werd dikwijls niet meer de noodige zorg besteed. Dit moest noodwendig aan het licht komen, toen de toestanden zich wijzigden en niet meer, zooals toen de prijzen der producten stijgende waren, de steeds hooger wordende pachten of toenemende koopprijzen der landerijen zonder moeite konden worden voldaan.

Op dien tijd van abnormalen bloei volgde als gewoonlijk een terugslag. Deze was niet zoozeer een gevolg van de binnenlandsche toestanden; de oorzaak der reactie lag in de eerste plaats in het buitenland. De buitenlandsche mededinging kwam voor wat de granen betreft in het bijzonder van Rusland en Amerika, welke landen door de verbeterde verkeersmiddelen met hun enorm productieoverschot ook in ons land de markt drukten, terwijl verder de daling der zuivelprijzen het gevolg was van toenemende productie in het buitenland, de mededinging van de betere kwaliteit Deensche boter en de beschermende handelspolitiek der staten, waar-

mede wij in betrekking stonden. Het jaar 1877 werd voor den landbouw het crisisjaar, vanaf dit jaar liepen de prijzen der landbouwproducten sterk terug, totdat ongeveer in 1895 de laagste prijzen werden bereikt, waarna weer een langzame stijging inzette.

Bij de veeteelt was de daling der prijzen niet zoo regelmatig en de slechtere jaren werden ook nog door goede afgewisseld. Zoo waren o.a. de eerste jaren, volgende op 1880, gouden jaren voor den Nederlandschen veefokker. In dien tijd kocht de Amerikaan hier te lande het beste vee, dat hij vinden kon; de prijs was bijzaak. De zuivelprijzen vertoonden ook niet dien val als de graanprijzen, zoodat de crisis voor de graanboeren, ernstiger was dan voor de veehouders".

Hoe was in het bijzonder de toestand van de veehouder, de zuivelboer, in deze jaren? Het is U allen welbekend, dat toentertijd de bereiding van boter en kaas nog aan de boerderij plaats vond en dat speciaal de boerin met deze taak was belast. Ongetwijfeld hebben Uw ouders U daarvan wel verteld, terwijl bij de meeste boerderijen èn de bouw èn verschillende voorwerpen nog aan die tijd herinneren. De bereiding was voornamelijk een zaak van ervaring, overlevering en routine en wie het waagde zijn stem daartegen te verheffen en wees op het belang van meer wetenschappelijke behandeling, werd maar al te dikwijls bespot.

Wie b.v. wees op de betekenis van het gebruik van thermometers, kreeg verontwaardigd te horen, dat de boerin met de vinger wel kon controleren of het karnsel te koud of te warm was! Het behoeft dan ook niet te verwonderen, dat, toen in het buitenland meer wetenschappelijke methodes bij de bereiding werden gevolgd, de kwaliteit van onze Friesche boerenboter weldra kwam achter te staan bij de buitenlandse, in het bijzonder de Holsteinse en Deense boter. Menige boer zag zijn boter gekwalificeerd als 7e en 8e keur en op de Engelse markt werd onze boter teruggedrongen tot een tweederangs product, zodat het de concurrentie moest opnemen tegen andere boter van tweede kwaliteit, die in de vorm van Australische boter in die tijd voor het eerst in grote hoeveelheden werd aangevoerd.

Het zal blijvend tot de verdienste der '*Friesche Maatschappij van Landbouw*' worden gerekend, dat zij de nood der boeren en haar eigen roeping begreep, toen op haar voorstel in 1878 een Commissie van drie deskundigen werd aangewezen om een reis te maken naar Denemarken en Zweden, ten einde aldaar de meer wetenschappelijke zuivelbereiding te gaan bestuderen. De bevindingen van deze Commissie, die tot de conclusie kwam, dat de betere kwaliteit der Deense boter in hoofdzaak was toe te schrijven aan een meer methodische wijze van bereiding, kregen groten invloed op de toenmaals heersende opvattingen. Het te lang volgehouden onverstandig conservatisme werd afgelegd en de Deense methode vond ook hier navolging.

Echter aanvankelijk nog op de boerderij, want de Commissie, merkwaardigerwijs, meende te moeten betwijfelen of de fabriekmatige zuivelbereiding in Friesland wel opgang zou maken. De verdere ontwikkeling heeft haar wel op de meest afdoende wijze in het ongelijk gesteld! Intussen mogen wij hieruit leren, hoe gemakkelijk de gehechtheid aan het bestaande de blik in de toekomst vertroebelt. Willen wij werkelijk deel hebben aan het zich steeds wijzigende en vernieuwende economische leven, voelen wij ons geroepen ook daaraan onze stuwkracht te geven - en ik twijfel niet of dit is bij U allen het geval - dan zullen wij ons op bepaalde ogenblikken moeten kunnen losmaken van het overgeleverde en het bestaande, om de toekomstige ontwikkeling zo duidelijk en zuiver mogelijk ons voor de geest te roepen. Niet om het bestaande omver te werpen of af te breken, maar om datgene weg te nemen wat hinderlijk wordt

voor verdere groei en voort te houwen op die bestanddelen, die ook in de toekomst haar waarde blijven behouden.

In afwijking van het oordeel der Commissie waren er echter ook mannen, die niet slechts een verbetering der bereiding op de boerderij, maar een gehele ommekeer wenselijk achtten. De argumenten, die zij daarvoor aanvoerden, lagen eigenlijk, zoals wij de zaken thans kunnen zien, los van vooroordelen en toenmaals gevoelde bezwaren, geheel voor de hand. Het zijn eenvoudigweg de argumenten, die wijzen op de voordelen van het grootbedrijf tegenover het kleinbedrijf. En die waren in dit geval al zeer klemmend, want hier kon men tegenover elkaar stellen de sterk versnipperde, niet uniforme, onwetenschappelijke bereidingswijze op de boerderij door de boerin, die men daardoor bovendien onttrok aan huishoudelijke en opvoedkundige plichten en de gecentraliseerde, uniforme, wetenschappelijke bereidingswijze op de fabriek.

In plaats van tientallen boerinnen enkele fabrieksarbeiders, in plaats van honderdtallen gereedschappen enkele moderne werktuigen. Vooral na de invoering der centrifuge in 1879 zou de fabriekmatige bereiding zich eerst goed ontwikkelen.

De eerste zuivelfabrieken waren particuliere ondernemingen. Enkele kapitaalkrachtige ondernemers met ruime blik en een goeden kijk op zaken, zagen in, dat hier voor hun energie en kapitaal een maagdelijk gebied braak lag, dat wel eens rijke vruchten zou kunnen afwerpen. In 1879 werd de eerste particuliere zuivelfabriek in Friesland, te Veenwouden in bedrijf gesteld in 1883 gevolgd door fabrieken te Sneek en te Bolsward, geëxploiteerd door de *'Nederlandsche Maatschappij van Roomboterfabrieken'*.

Het bleek al spoedig dat deze fabrieken winstgevend waren, zodat de gedachte opkwam en waar deze reeds bestond werd versterkt, de melk niet meer aan de particuliere fabrieken te verkopen, maar gemeenschappelijk te verwerken. Er gingen stemmen op die waarschuwend zeiden: *„Begrijpt ge niet, dat wanneer de particuliere fabrieken al naar meer om zich heen grijpen en de eenige bedrijfsvorm worden, gij weldra aan haar zult zijn overgeleverd? Dat gij, boeren, het kind van de rekening wordt, zodra deze fabrieken een bond gaan vormen en de onderlinge concurrentie geheel wordt opgeheven?”*

Inderdaad, deze waarschuwingen waren zeker op haar plaats, want het is gemakkelijk in te zien, dat de boer als leverancier van een grondstof, die aan bederf onderhevig is en gedurig, zonder onderbreking, wordt geproduceerd, tegenover de particulieren fabrikant geen sterke positie kon innemen. Denkt U zich eens even in de plaats van de verkoper, die zijn waar beslist kwijt moet en gij gevoelt ogenblikkelijk welke invloed van een dergelijke toestand op de prijs moet uitgaan. Wel zou de boer er steeds toe kunnen overgaan de melk wederom zelf te verwerken, maar indien men een tijdlang de melk elders had geleverd, bracht deze omzetting grote bezwaren en nadelen met zich mee.

Men kwam er dan ook meestentijds toe, leveringscontracten voor langere termijn, b.v. voor een half jaar, af te sluiten, gedurende welke tijd de melk tegen een gelijkblijvende prijs werd geleverd. Nu werd weliswaar op deze wijze het risico van het prijsverloop der zuivelproducten gedragen door de particulieren fabrikant, maar men moet toch wel een vrij naïeve kijk op zaken hebben, wanneer men niet aanneemt, dat dit risico dubbel en dwars werd gedekt door de melkprijs; niet andere woorden door deze zoveel lager te stellen, dat ook bij prijsschommelingen nog met winst kon worden gewerkt. Dit kon te gemakkelijker geschieden, daar de boer geheel onkundig bleef van de grote voordelen, die met de fabriekmatige zuivelbereiding in te-

genstelling tot de bereiding op de boerderij, gepaard gingen. Alleen de onderlinge concurrentie tussen de particuliere fabrieken zou mettertijd een behoorlijke melkprijs moeten waarborgen, maar welke waarde moest aan deze concurrentie worden toegekend bij de toenmaals grote transportmoeilijkheden, die vervoer van melk uit het gebied der ene fabriek naar een andere zeer bezwaarlijk maakten? En ten slotte lag het toch ook wel zeer voor de hand, dat de particuliere fabrieken, indien zij het terrein vrijwel alleen gingen beheersen, tot onderlinge overeenstemming zouden geraken.

Dat dit geen losse veronderstelling is, wil ik U gaarne even bewijzen aan de hand van wat zich in de provincie Groningen in de aardappelmeelfabricage heeft voorgedaan. In het laatst van de vorige eeuw trof men daar alleen particuliere aardappelmeelfabrieken aan, die zich op één na hadden verenigd in '*den Bond van Aardappelmeelfabrikanten*'.

Prof. Dr. Minderhoud, de vroegere Secretaris der Groninger Maatschappij van Landbouw, vertelt in zijn werk „*Ontwikkeling en beteekenis der landbouwindustrie in Groningen*” een en ander van de wijze waarop deze fabrikanten zich van de nodige grondstof, de aardappelen, voorzagen. In het voorjaar werd voor een gedeelte z.g. in verkoop gecontracteerd, meestal tegen behoorlijke prijzen, maar wanneer dan in het najaar bleek, dat er een overvloedige oogst was - dikwijls tengevolge van de hogere voorkooprijzen - kwamen de fabrikanten zeer laat in de herfst met hun lage nakoopprijzen uit, op het moment dat de boeren met hun grote hoeveelheden niet-houdbare fabrieksaardappelen geen raad meer wisten. „Toen”, volgens Dr. Minderhoud, „een nieuwe Bond van Fabrikanten onder de naam „*Vereenigde Nederlandsche Aardappelmeelfabrikanten Eureka*” werd gesticht, waartoe alle fabrikanten toetraden en waardoor de inkooprijzen uniform werden vastgesteld, was de maat vol. Het kwam dan ook tot oprichting van coöperatieve aardappelmeelfabrieken en enige jaren later spatte de Vereniging van Aardappelmeelfabrikanten uiteen”.

Deze les uit de geschiedenis laat aan duidelijkheid niets te wensen over en zij blijft ook in hoge mate nuttig in een tijd, waarin de particuliere naast de coöperatieve fabrieken werken, opdat de waarborgfunctie der coöperatieve fabriek, waarover ik U in mijn eerste lezing sprak, niet uit het oog wordt verloren.

In Friesland heeft men het in de zuivelindustrie niet zover laten komen, waartoe ook bijdroeg de omstandigheid, dat de particuliere fabrieken zich niet zo snel verbreidden, zodat de boeren de handen wel ineen moesten slaan om de voordelen der fabriekmatige bereiding deelachtig te worden.

In 1886 werd de eerste coöperatieve zuivelfabriek in ons land te Warga opgericht, in een tijd, dat nog door slechts weinigen gunstige resultaten van gemeenschappelijke zuivelbereiding werden verwacht. Het ontbrak dan ook niet aan profeten, die voorspelden dat door de coöperatie de veehouderij te gronde zou gaan. Ja, men kon zelfs horen, dat de fabriek het armhuis zou worden voor de boer, terwijl men de vrees uitte, dat de boerinnen lui zouden worden. Ik zou hierop wel eens het antwoord van onze tegenwoordige boerinnen en boerendochters willen vernemen!

Men bleek er toen nog weinig oog voor te hebben, dat de boerenfamilie door de overbrenging van de zuivelbereiding van de boerderij naar de fabriek uit een zekere slavernij werd verlost, waardoor de voorwaarden voor ontplooiing der vrijkomende krachten op ander terrein werden geschapen.

Geen twee jaar later waren er echter reeds 10 Coöp. zuivelfabrieken in Friesland en dit aantal nam in de volgende jaren belangrijk toe. Men moet hier niet uit concluderen, dat het met de oprichting der Coöp. fabrieken zo gemakkelijk ging; de klanken, die ik U zo juist liet horen, werden overal in de provincie vernomen en er moest dikwijls veel kortzichtigheid en wantrouwen worden overwonnen voor men de eerste stappen tot oprichting kon doen.

Allerlei regelingen, b.v. ter aanzien van het melkvervoer, de teruggave van wei en karnemelk en weer veel later de uitbetaling naar vetgehalte, regelingen, die wij thans als vanzelfsprekend en logisch beschouwen, konden slechts na harde strijd, waarbij men vooral te kampen had tegen achterdocht en wanbegrip tot stand komen. Wanneer wij dit thans constateren, zit daarin m.i. deze moraal, dat wij zelf, voor zover nodig, meer ontvankelijk dienen te staan tegenover het nieuwe, dat zich nu eenmaal als gevolg van de steeds voortgaande ontwikkeling van het economisch leven, steeds blijft aandienen.

Toen hoe langer hoe meer coöperatieve zuivelfabrieken werden opgericht, kwam de gedachte op om door onderlinge samenwerking in groter verband nog meerdere voordelen te behalen. Eerst werd een vereniging van personen tot bevordering van de fabriekmatige zuivelbereiding in Friesland opgericht, waarbij ook de eigenaren der particuliere fabrieken, wier aantal sterk toenam, zich aansloten. Van de beginne af bleek echter, dat de belangen der particuliere en coöperatieve fabrieken te zeer uiteenliepen, zodat de vereniging geen lang leven beschoren was.

In 1897 vond men echter de juiste vorm, toen besloten werd de Bond van Coöp. Zuivelfabrieken in Friesland, die later zo'n groot aandeel zou hebben in de ontwikkeling van gezonde verhoudingen tussen de fabrieken, op te richten. De Bond van Zuivelfabrieken is voor de aangesloten fabrieken uiterst nuttig werkzaam geweest. Ik kan hierop niet in bijzonderheden ingaan, maar wil U toch even noemen of in herinnering brengen, dat de Bond belangrijke adviezen verstrekte met betrekking tot de inrichting en organisatie der fabrieken, voorts liet hij zich in met de verbetering der producten, boter- en kaaskeuringen werden ingesteld, een handelsmerk werd gedeponeed, een modelinstructie voor het personeel der aangesloten fabrieken werd vastgesteld, kringen van ondersteuning bij stoornis in het bedrijf werden aangewezen, controle op de administratie en gemeenschappelijke aankoop van hulpstoffen bij de zuivelbereiding kwam tot stand.

Toen ook in enkele andere provinciën Bonden van Coöp. Zuivelfabrieken waren ontstaan, besloten deze bonden gezamenlijk tot oprichting van de '*Algemeenen Nederlandschen Zuivelbond*', die onder de naam van F.N.Z., naar ik hoop, de *meesten Uwer* wel bekend zal zijn. Deze nationale organisatie heeft onder uiterst bekwame leiding onschatbare diensten aan de coöperatieve zuivelbereiding bewezen; zij maakt het o.a. mogelijk, dat de stem van de georganiseerde boer niet alleen aan de regeringsdepartementen wordt gehoord, maar dat er daar ook naar wordt geluisterd. In het bijzonder heeft de Friesche Bond zich ten slotte nog verdienstelijk gemaakt door het initiatief, dat hij nam en de voorbereidingen, die hij trof voor de oprichting van afzonderlijke verenigingen ten dienste der fabrieken, zoals de '*Friesche Coöp. Zuivel-Export Vereeniging*', de Coöp. Stremsel- en Kleursel-fabriek, de Coöp. Zuivelbank, de Coöp. Condensfabriek, het Coöp. Verzekeringsfonds en het Onderling Boerenverzekeringsfonds. Het zou mij veel te ver voeren bij de organisatie, taak, en betekenis van deze verenigingen stil te staan; alleen over de Zuivel-Export Vereeniging en de Condensfabriek op deze plaats een enkel woord, in het bijzonder voor degenen, die de gelegenheid, om deze bedrijven een bezoek te brengen niet kunnen benutten.

De betekenis van de gemeenschappelijke afzet der producten, zoals deze door de Zuivel-Export Vereeniging geschiedt, is in het algemeen gelegen in het verkrijgen en behouden van afzetgebieden, waarheen het op den duur voordelig is de producten te leveren. Voorwaarde, om een dergelijk afzetgebied met succes te bewerken, te veroveren en te behouden, is de constante levering van gelijkmatige producten van prima kwaliteit, overeenkomende met de bijzondere smaak en eisen, die in het consumptiegebied worden gesteld. De Zuivel-Export kan hieraan voldoen door de grote kwantiteiten waarover zij de beschikking heeft, door de gelegenheid tot opslag en voorraadvorming die bij haar bestaat, doordat zij zich op enkele soorten en kwaliteiten heeft gespecialiseerd, die onder bepaalde merken worden verhandeld en niet het minst, doordat de uitbetaling naar kwaliteit en een technische afdeling ten dienste van de aangesloten fabrieken de hoedanigheid der geleverde producten tot een zeer hoog peil heeft opgevoerd.

Een en ander heeft op de prijzen der producten ongetwijfeld een gunstige invloed gehad, waarnaast als niet onbetekenend voordeel staat, dat door de grote kwantiteiten een sterkere positie tegenover de afnemer wordt ingenomen, waardoor het verschijnsel, dat de fabrieken door de afnemers-handelaars tegenover elkaar worden uitgespeeld, minder veelvuldig voorkomt. Voorts heeft er ten aanzien van de bereiding van bepaalde soorten een zekere arbeidsverdeling tussen de aangesloten fabrieken plaats.

Het risico tenslotte, dat nu eenmaal aan de afzet der producten steeds verbonden is, krijgt een minder dreigend aanzien, doordat het gezamenlijk wordt gedragen, terwijl bovendien de afzetorganisatie der Zuivel-Export Vereeniging van dien aard is, dat dit risico tot een minimum wordt beperkt, doordat het aan tussenpersonen (z.g. agenten) wordt overgedragen.

Met de oprichting der Coöp. Condensfabriek werd beoogd, de voordelen, voortvloeiende uit de fabricage van gecondenseerde melk, ook voor de coöperatieve bedrijven te verkrijgen. Ik druk mij met bedoeling aldus uit, omdat tot het moment, dat de Condensfabriek in werking trad, gecondenseerde melk vrijwel uitsluitend gefabriceerd werd in enkele grote, niet coöperatieve bedrijven, die over belangrijke hoeveelheden melk - een vereiste voor een economisch werkend condensbedrijf - konden beschikken. De coöperatieve zuivelfabrieken waren, door de relatief geringere omvang van haar bedrijf in hoofdzaak op de bereiding van boter en kaas aangewezen. De enige weg, die hier kon worden bewandeld, werd ingeslagen; een 30-tal fabrieken (weldra door meerdere gevolgd) kwam overeen, elk een bepaald kwantum grondstof voor de verwerking tot gecondenseerde melk af te staan. De in zekeren zin onbegrensde hoeveelheid melk: waarover de Condensfabriek thans de beschikking heeft en die vanuit alle delen der provincie met tankboten wordt aangevoerd, verleent aan haar bedrijf een bijzonder krachtige positie, daar zij de voordelen van het grootbedrijf, het drukken der vaste lasten bij het werken op volle capaciteit, geheel kan benutten. Dit grote kwantum is bovendien, wat men wel eens noemt, elastisch, d.w.z. men kan het willekeurig inkrimpen of uitzetten indien bijzondere omstandigheden of eventueel het prijsverloop van andere melkproducten, boter en kaas, dit gewenst of voordelig maken. Op deze wijze wordt uit de melk gehaald, wat er, op grond van de prijzen der melkproducten in bun onderling meest gunstige verhouding, in zit.

Opkomst en ontwikkeling der landbouwcoöperatie

Bron OO 1930 nr. 20

Bron: tabellen 'Anderhalve eeuw Gelderse landbouw' 1995

door Dr. R. KUPERUS.

DI II.

Ik moet het bij deze enkele algemene opmerkingen over de voortgezette coöperatie in de gedaante van de Zuivel-Export Vereniging en de Condensfabriek laten, maar wil toch het gebied der zuivelcoöperatie niet verlaten, zonder recht te hebben laten wedervaren aan het standpunt, dat wordt ingenomen door degenen, die de particuliere zuivelindustrie voorstaan.

In een rede, getiteld: „Waarom particuliere zuivelindustrie“, die verleden jaar door de heer G.J. Blink, Secretaris van de *'Vereniging voor Zuivelindustrie en Melkhygiëne'*, te Bolsward werd gehouden en die later in brochurevorm werd verspreid, wordt dit standpunt verdedigd. En wel in de eerste plaats, omdat de eerste zuivelfabriek een particuliere zuivelfabriek was, de stoot tot de vooruitgang op het gebied der fabriekmatige zuivelbereiding dus uitging van de particuliere industrie, terwijl ook de gecondenseerde melk en andere nieuwe producten het eerst door de particuliere industrie werden gefabriceerd.

Wij willen bij dit eerste argument gaarne eerst even stilstaan, daar het niet recht duidelijk is, welk direct belang de boer daarbij heeft gehad, behalve dan, dat aan de coöperatieve zuivelbereiding het goede voorbeeld werd gegeven, waarvoor wij steeds gaarne dankbaar zullen blijven. De particuliere industrie toch, die terecht haar eigen belang dient en dat van de boer alleen, wanneer de voordelen daarvan groter zijn dan de nadelen, heeft zonder dwang de voordelen, die zij als pionier op het gebied der fabriekmatige zuivelbereiding ongetwijfeld heeft genoten, zeker niet met een royaal gebaar aan de boeren geschonken. Deze dwang kwam weliswaar in de vorm van de coöperatieve zuivelfabrieken, die de particuliere er toe noodzaakten dezelfde melkprijzen uit te betalen.

Ten aanzien van de fabricage van gecondenseerde melkproducten kan hetzelfde worden gezegd, daar de voordelen daarvan ook de leveranciers aan de particuliere fabrieken pas toevoelden, toen de Coöp. Condensfabriek gunstige resultaten ging afwerpen. Wij zullen van die leveranciers daarvoor geen dank vragen, maar toch wel het besef, dat zij profiteren van het werk, dat door de coöperatief georganiseerde boeren is en nog dagelijks wordt verricht.

Voorts zou de particuliere industrie dit grote voordeel opleveren, dat het risico van de bereiding en de afzet der zuivelproducten niet door de boer werd gedragen, en bovendien, zo wordt er betoogd, heeft de boer meer dan genoeg te stellen met zijn eigen bedrijf. Wat dit laatste betreft zou ik willen vragen: „heeft de boer, die vroeger zelf producent was, plotseling zoveel van zijn geestkracht verloren, dat hij niet eens meer het toezicht zou kunnen oefenen en leiding mede geven aan een bedrijf, waar anderen voor hem werkzaam zijn?“

En wat het risico betreft, dit zal men nooit afzonderlijk mogen beschouwen, maar steeds moeten stellen en afwegen tegenover de voordelen, die men verkrijgt door gemeenschappelijk optreden. Het beste is nog in deze de feiten te laten spreken, die uitwijzen, dat geen enkele zuivere coöp. zuivelfabriek in Friesland haar leden uit dien hoofde gedurende de 30 jaren van het bestaan der coöp. zuivelbereiding heeft behoeven aan te spreken.

Tenslotte wordt er in de bedoelde brochure nog op gewezen, dat de particuliere industrie ook heden ten dage nog in vele opzichten een voorbeeld voor anderen is en dat in de toekomst nog heel wat van haar mag worden verwacht. Wij stemmen met het eerste volkomen in voor zover betreft het voorbeeld, dat de inrichting der particuliere bedrijven geeft, maar wie gaf de toon aan, toen het er om ging, maatregelen te nemen in het *directe* belang van de boer, maatregelen, die hebben geleid tot uitbetaling naar en tot opvoering van het vetgehalte der melk? Wie gaf de stoot tot de instelling van de Gezondheidsdienst voor Vee? De georganiseerde coöperatieve zuivelfabrieken!

De heer Blink geeft ook te kennen, dat in de toekomst nog heel wat van de particuliere zuivelindustrie mag worden verwacht. Wij zouden willen zeggen: „voorlopig niet veel goeds, wanneer wij zien dat Nestlé, die met de Hollandiafabrieken samenwerkt met z.g. vechtmerken overal de prijzen drukt, waar de coöperatieve industrie haar afzetgebied heeft of zoekt". En wanneer dit tot verzwakking van de coöperatie mocht lijden, indien niet tijdig ook in de coöperatie meerdere concentratie optreedt, dan zal dit zeker niet in de laatste plaats een groot nadeel betekenen voor *alle* boeren, inbegrepen de leveranciers aan de particuliere fabrieken.

U ziet. Mijne Heren, de argumenten om particuliere zuivelbereiding in het belang der boeren aan te prijzen, zijn zwak, zo niet geheel afwezig. Niets ligt ook meer voor de hand, maar de belangen van particuliere producent en leverancier der grondstoffen nu eenmaal nooit parallel kunnen lopen.

Daar wij ons echter heden tot taak stellen de opkomst en ontwikkeling der landbouwcoöperatie te behandelen, moet ik hiervan thans afstappen, daar wij de blik ook nog moeten richten naar de kredietcoöperatie en de aankoopcoöperatie, in verband met de beschikbare tijd moet ik een bespreking van de overige voor Friesland nog belangrijke vormen van verwerkingscoöperatie zoals o.a. de coöp. exportslachterij, laten rusten.

Hoewel de totstandkoming van kredietcoöperaties mede haar oorsprong vond in de slechten economische toestand van het boerenbedrijf, zo hebben toch weer bijzondere factoren daarop haar invloed uitgeoefend. Ontstonden de coöp. zuivelfabrieken tengevolge van de noodzakelijkheid de techniek der zuivelbereiding te verbeteren, waarbij zij naast de particuliere fabrieken kwamen te staan, die die taak ook wel wilden overnemen, met betrekking tot de opkomst van het landbouwkrediet kan worden gezegd, dat deze meer voortspoot uit de afwezigheid van een behoorlijke kredietverzorging op het platteland, uit de feitelijke kredietloosheid van de boer.

De gewone banken hebben zich, in het algemeen gesproken, nimmer beziggehouden met het verstrekken van krediet aan de individuele landbouwer. Hoewel de kredietbehoefte meestentijds wel dringend was, was zij, gerekend per landbouwbedrijf, in de ogen der particuliere banken te weinig omvangrijk, terwijl ook de regeling der te stellen zekerheid en het toezicht daarop te omslachtig zou zijn, om ten slotte voor het gewone, commerciële bankwezen voordelen op te leveren. Het is dan ook begrijpelijk, dat het zich van kredietverlening aan de landbouw heeft onthouden, met het gevolg, dat het terrein van het landbouwkrediet geheel braak lag.

Het resultaat hiervan is geweest, dat vóór de oprichting der boerenleenbanken de kredietverzorging van de landbouw dan ook zeer gebrekkig was en hier en daar aanleiding heeft gegeven tot misstanden. De voornaamste geldschieters waren de handelaren en notarissen, welke laatste, als bemiddelaars tussen geldgever en geldnemer optredende, meestal hypothecaire

waarborg eisten, zelfs voor kleine bedragen. Dat op deze wijze, al was misschien de rente niet hoog, het krediet door de bijkomende kosten duur werd, laat zich begrijpen.

In zijn lezenswaardig werkje over „Boerenleenbanken” vertelt de heer Van der Marck, dat bij de oprichting der boerenleenbanken bleek, dat zelfs op kleine dorpen tientallen hypotheek bestonden voor bedragen van honderd tot duizend gulden. En vaak kwam het voor, dat door overlijden van de geldschieter of om andere redenen de hypothecaire schuld werd opgezegd en door een nieuwe moest worden vervangen, wat onevenredige kosten met zich meebracht.

Met het krediet dat door handelaren werd verstrekt, was het eerder slechter dan beter gesteld. Het „*Rapport betreffende het Landbouwkrediet in Nederland*”, uitgebracht door de Staatscommissie voor de Landbouw van 1906, rept in dit verband van enige misbruiken, waaraan de landbouwer, die krediet behoefde, was blootgesteld. „*Genoemd moet in dit verband worden*”, aldus het rapport, „*voorverkoop van bepaalde gewassen en voorschotten tot aankoop van meststoffen enz. onder beding, dat de verkregen producten door de geldschieter zullen worden verkocht, die zijne vordering op den verkoops prijs verhaalt*”.

Dat de afhankelijkheid van de handelaar, welke door deze kredietverlening ontstond, de boer over het algemeen duur kwam te staan, laat zich gemakkelijk denken. Ook kwam het voor, dat koeien op afbetaling werden gekocht een systeem, dat ook tegenwoordig zo nu en dan weer eens opduikt en dan vrij geregeld zijn slachtoffers maakt.

Op deze wijze moest, volgens het genoemde Rapport der Staatscommissie, somtijds een rente van 10 á 12 % per halfjaar worden opgebracht.

Wanneer men dan bedenkt, dat daarnaast nog vormen van woeker optraden, dan is het begrijpelijk, dat de behoefte aan goedkoop en goed geregeld landbouwkrediet zicht sterk moest doen gevoelen.

De in 1896 opgerichte Nederlandsche Boerenbond nam aanvankelijk de grondvesting en organisatie van het landbouwkrediet ter hand en liet zich daarbij ook weer geheel leiden door de gedachte, dat ook hier in aaneensluiting en samenwerking de middelen lagen om tot betere toestanden te geraken. Zo kwamen in het jaar 1897 de eerste boerenleenbanken tot stand, waarvan het aantal in ons land thans bijna 1300 bedraagt, wat U een indruk mag geven van het snelle tempo van haar ontwikkeling en verbreiding.

Het beginsel der coöp. Boerenleenbanken is eenvoudig. Door aanvaarding van de onbeperkte aansprakelijkheid voor de verbintenissen der bank, leggen de leden de grondslag voor het vertrouwen, dat nodig is ter verkrijgen van inlagen en deposito's, die aan de kredietbehoevende leden in de vorm van leningen weer worden verstrekt. De rente, die aan inleggers wordt vergoed, is vrij hoog, die, welke voor de kredieten in rekening wordt gebracht, laag, wat mogelijk wordt gemaakt door de uiterst zuinig gevoerde administratie, het onbezoldigd verrichten van bestuursfuncties en de afwezigheid van winstuitkeringen.

In vergelijking met de rentevoorraeden, zoals die in het algemeen bij de particuliere banken gelden, is berekend, dat door de Boerenleenbanken, aangesloten bij de Coöp. Centrale Raiffeisenbank te Utrecht per jaar ongeveer 6 miljoen gulden voor de boerenstand wordt bespaard.

De Boerenleenbanken hebben zich verenigd in 2 centrales, de Coöp. Centrale Raiffeisenbank te Utrecht en de Coöp. Centrale Boerenleenbank te Eindhoven, waarbij alleen katholieke boerenleenbanken zijn aangesloten. Men kwam tot de oprichting dezer centrale banken, toen bleek, dat er bij de Boerenleenbanken enerzijds behoefte aan krediet bestond, uitgaande boven

de beschikbare inlagen, terwijl aan de anderen kant overtollige gelden moesten worden belegd. De centrale banken doen nu dienst als het reservoir, waarheen de overtollige gelden vloeien en waaruit de onbevredigd gebleven kredietbehoefte kan worden bevredigd.

Daarnaast zijn nog ontstaan coöp. banken, die zich in het bijzonder tot taak stellen, in de kredietbehoeften van coöperaties op landbouwgebied te voorzien, zoals de Coöp. Zuivelbank in onze provincie, die ook weer is aangesloten bij de Centrale Raiffeisenbank te Utrecht. Daar al deze banken slechts kredieten op korte termijn, of z.g. bedrijfskredieten kunnen verstrekken, is enkele jaren geleden de Coöp. Grondkapitaalbank voor de Landbouw te Utrecht opgericht, die, door de uitgifte van obligaties, geld op lange termijn verkrijgt, dat weer aan landbouwcoöperaties voor stichting en uitbreiding van vaste goederen op lange termijn wordt verstrekt.

U ziet: het systeem van het landbouwkrediet is logisch uitgebouwd en vormt een sluitend geheel. Hoe verleidelijk het ook is, U van deze afgeronde organisatie en haar zegenrijke gevolgen meerdere bijzonderheden te vertellen, ik moet mij tot mijn spijt tot deze enkele mededelingen bepalen. Gaarne ben ik echter bereid om dit onderwerp, dat zich zeer goed leent voor een meer diepgaande behandeling, waarbij de grootte betekenis van samenwerking telkens overtuigend naar voren springt, als een afzonderlijke voordracht voor U te houden, wanneer daarvoor in Uwe jongerenorganisaties belangstelling bestaat.

Thans nog een enkel woord over de aankoopcoöperaties. De opkomst der aankoopcoöperaties is evenals die der zuivelfabrieken voor een groot deel terug te voeren tot de veranderde opvattingen met betrekking tot de wijze, waarop het boerenbedrijf moest worden uitgeoefend. Het bedrijf werd op meer wetenschappelijke wijze gevoerd en de cultuur werd intensiever. Het gevolg hiervan was, dat de boer jaarlijks voor een hoe langer hoe beduidender bedrag aan kunstmeststoffen en veevoeder ging aankopen, maar hij werd hierdoor tevens in veel hogere mate dan voorheen afhankelijk van industrie en handel.

Daar de waarde dezer artikelen geheel wordt bepaald door haar scheikundige samenstelling, welke uiterlijk niet te onderkennen valt, deed zich het grote bezwaar voor, dat de boer aanvankelijk niet wist, wat hij ontving en zich geheel op de goede trouw van de handel moest verlaten. Mr. Meijers, de tegenwoordige Leidsche professor, vertelt hierover in zijn „*Rapport over de Landbouwcoöperatie in Nederland*“, uitgebracht aan de Vereniging voor Staathuishoudkunde en Statistiek, dat in de eerste jaren van het gebruik der kunstmest, allerlei stoffen, welke slechts uiterlijk met goede kunstmest overeen kwamen, onder de benaming kunstmest aan de markt gebracht werden en de resultaten dientengevolge verre van schitterend waren.

Met de lijn- en raapkoeken was het dezelfde geschiedenis; ook deze werden ongestoord door de handelaren vervalst. Wel werd, om deze misbruiken te keren, spoedig tot de oprichting van Rijkslandbouwproefstations besloten, waar iedere boer gelegenheid had, zijn kunstmeststoffen en veevoeder te doen onderzoeken, maar de boer als enkeling kwam er toen nog niet licht toe van de proefstations gebruik te maken. Het ligt dan ook voor de hand, dat ook op dit gebied het denkbeeld rijpte om door gemeenschappelijke inkoop niet alleen tegen lagere prijs te kopen, maar ook een onderzoek van de gekochte voorraad mogelijk te maken, om aldus waarborgen voor de kwaliteit van het gekochte te verkrijgen.

Oorspronkelijk kwamen enkele boeren overeen aldus te handelen, pas van latere datum dateren de coöp. aankoopverenigingen die het mogelijk maakten de gezamenlijke aankoop ook nationaal te organiseren.

De behoefte hiertoe deed zich zeer sterk gevoelen, toen in 1899 een kartel, dat zich de alleenverkoop van een bepaalde soort kali had weten te verzekeren, een circulaire verspreidde, waarin werd medegedeeld, dat in het vervolg niet meer aan coöp. verenigingen of onder controle van Rijksproefstations zou worden geleverd. Onder leiding van het Koninklijk Nederlandsch Landbouwcomité kwam het toen in 1900 tot de oprichting van het zo welbekende „Centraal Bureau", dat in het groot inkoop voor de bij haar aangesloten aankoopverenigingen.

tabel 1 *Het aantal landbouwaankoopcoöperaties en daarbij aangesloten leden*

Provincies	1893		1904		1920		1938	
	Coöp.	Leden	Coöp.	Leden	Coöp.	Leden	Coöp.	Leden
<i>Groningen</i>	26	900	107	4546	130	6.146	169	8.837
<i>Friesland</i>	7	225	25	1.020	83	7.059	27	6.457
<i>Drenthe</i>	14	600	75	4.599	101	9.246	156	19.141
<i>Overijssel</i>	4	150	50	4.207	52	11.166	84	16.213
<i>Gelderland</i>	8	350	97	8.951	147	20.055	187	27.123
<i>Utrecht</i>	-	-	7	339	26	1.813	25	4.350
<i>Noord-Holland</i>	6	400	56	2.870	85	6.013	84	10.326
<i>Zuid-Holland</i>	6	320	57	2.068	96	6.198	111	8.667
<i>Zeeland</i>	27	1.600	67	3.620	74	7.517	106	9.181
<i>Noord-Brabant</i>	31	1.875	186	14.261	77	30.850	249	36.152
<i>Limburg</i>	9	560	128	9.711	143	13.705	178	17.347
<i>Nederland</i>	138	6.980	855	56.192	1.014	119.768	1.376	163.794
<i>Indices</i>								
<i>Nederland</i>	100	100	620	805	735	1.720	1.000	2.350

Uit: Dr. J.H. van Stuijvenberg, *Centraal Bureau, een coöperatief krachtveld in de Nederlandse landbouw 1899-1949*, 114.

Tabel 1 latere toevoeging

Bron: 'Anderhalve eeuw Gelderse landbouw' 1995

Het Bureau wist zich in directe verbinding te stellen met de grootste buitenlandse kunstmest-syndicaten en gelijke reducties te bedingen als in de groothandel gebruikelijk zijn. De bovengenoemde circulaire werd onmiddellijk na de oprichting van het Centraal Bureau ingetrokken! Ook in dit geval heeft de geschiedenis ons dus iets te leren.

De groei en toename der coöp. aankoopverenigingen is vrij snel gegaan; op grond van statistieken is berekend, dat thans ruim de helft van de landbouwers in Nederland lid is van een coöp. aankoopvereniging. Daarmede is evenwel nog niet gezegd, dat ook de helft van de in Nederland aangekochte veevoeder- en kunstmeststoffen coöperatief worden aangekocht, daar lang niet alle leden al hun benodigheden bij de vereniging kopen.

Voor Friesland gelden de volgende cijfers. Op grond van de gegevens, die bij de Centrale Landbouwboekhouding berusten, mag worden aangenomen, dat per jaar voor 35 miljoen gulden aan veevoeder en kunstmest wordt verbruikt, waarvan op grond van de verslagen der aankoopverenigingen ter waarde van 11 miljoen gulden coöperatief wordt ingekocht, of circa 30 % van het totaal. Van deze 11 miljoen gulden wordt weer ter waarde van 6 miljoen gulden

van het Centraal bureau betrokken. Men ziet: hier ligt, niettegenstaande de mooie resultaten die reeds bereikt zijn, nog een veld braak voor de toepassing der coöperatie.

Het belang hiervan spreekt nog duidelijker; als men bedenkt, dat een berekening leert, dat per H.A. grasland per jaar ongeveer f 130.- aan veevoeder en f20.- aan kunstmest wordt verbruikt of te samen f 150. per H.A. grasland, gemiddeld ongeveer hetzelfde bedrag dat aan pacht wordt opgebracht. Waar er tegenwoordig terecht sprake is van het pachtvraagstuk, mag men zich hier afvragen, of er ook geen aanleiding bestaat te spreken van het vraagstuk van de coöperatieve aankoop, daar de feiten hebben bewezen, dat de gemeenschappelijke aankoop in het groot door middel van het Centraal Bureau belangrijke besparingen heeft opgeleverd.

De tijd laat niet toe stil te staan bij de afzonderlijke aankoopverenigingen in Friesland, waarvan, zoals U weet, de C.A.F. de grootste is. Ook de coöperatieve aankoop leent zich er toe in een aparte voordracht te worden behandeld, waartoe U mij en anderen gaarne bereid zult vinden.

tabel 2	Provincies	1904	1920	1938
Percentage leden van aankoopverenigingen op het totale aantal landgebruikers	Groningen	46	46	66
	Friesland	7	32	29
	Drenthe	42	59	108
	Overijssel	21	47	59
	Gelderland	29	53	61
	Utrecht	6	27	57
	Noord-Holland	19	32	54
	Zuid-Holland	14	32	41
	Zeeland	49	79	79
	Noord-Brabant	47	93	103
	Limburg	47	66	88
	Nederland	31	54	69

Uit: J.H. van Stuijvenberg *Het Centraal Bureau, een coöperatief krachtveld in de Nederlandse landbouw 1899 - 1949*, 116

Tabel 2 latere toevoeging

Bron: 'Anderhalve eeuw Gelderse landbouw' 1995

Ik ben hiermede aan het slot gekomen van mijn bespreking van de opkomst en ontwikkeling der landbouwcoöperatie; ik heb U laten gevoelen en met feiten gestaafd, waarom de coöperatie noodwendig moest komen en waarin haar bestaansrecht is geworteld, terwijl ik voorts heb getracht U een beeld te geven van hare ontwikkeling.

Een woord van kritiek heeft U daarbij van mij niet vernomen. Ik weet niet of U dit heeft verwonderd, maar het is U misschien wel opgevallen. Laat ik U direct zeggen, dat ook ik van mening ben, dat er naast de voortreffelijk werkende coöperatieve verenigingen bedrijven zijn, waar m.i. de coöperatieve gedachte niet in alle opzichten op de juiste wijze wordt toegepast en uitgewerkt.

Een bespreking van de vraagstukken, die dit verschijnsel oplevert, heb ik gereserveerd voor mijn laatste lezing. De titel daarvan: „Het persoonlijk element in de coöperatie", mag U reeds een aanwijzing zijn, in welke richting hier m. i. de oplossing ligt. Meer in de personen, die niet begrijpen, dat er voor de juiste toepassing der coöperatie ook een coöperatief besef en een coöperatieve gezindheid nodig is, dan in het stelsel, liggen m.i. de zwakke kanten der coöperatie. Maar hierover dus o.a. de volgende maal.

R. Kuperus